

ISSN 2080-1807

Aleksander Drygas*, Wojciech Ślusarczyk

Collegium Medicum im. L. Rydygiera w Bydgoszczy

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: wojciech.slusarczyk@cm.umk.pl

Biblioteka Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy

DOI: 10.12775/TSB.2013.005

STRESZCZENIE: W powstałym w dniu 27 grudnia 2003 r. prywatnym Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy (na zapleczu Apteki „Pod Łabędziem”) mieści się bogata biblioteka. Znajduje się w niej około 5 tys. książek. Są to często rzadkie i cenne pozycje. Najważniejszą część zbiorów bibliotecznych stanowią woluminy poświęcone medycynie i farmacji. W grupie tej można wyróżnić zarówno książki używane w dawnej praktyce medycznej i farmaceutycznej, mające dziś walor źródeł historycznych, jak i opracowania o charakterze historyograficznym. Biblioteka posiada ponad 30 starodruków (najstarszy z XVI w.). Księgozbiór został częściowo skatalogowany i jest udostępniany zainteresowanym osobom. Z książek można korzystać wyłącznie na miejscu. Do tej pory jej zasoby zostały użyte do stworzenia kilkunastu prac magisterskich oraz dwóch rozpraw doktorskich z zakresu historii medycyny i farmacji. Wadą muzealnej biblioteki jest ciasnota pomieszczeń, powodująca nieład na półkach. Bydgoskie muzeum farmacji wraz z biblioteką powstało w wyniku realizacji marzeń jej założyciela. Jest finansowane wyłącznie z dochodów uzyskiwanych przez aptekę.

SŁOWA KLUCZOWE: biblioteka, farmacja, historia, medycyna, muzeum, Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy.

* Emerytowany wykładowca Akademii Medycznej w Gdańsku (obecnie Gdański Uniwersytet Medyczny).

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest popularyzacja zbiorów bibliotecznych prywatnego Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” (dalej: MF APŁ) w Bydgoszczy oraz próba oceny ich przydatności pod kątem badań z zakresu dziejów medycyny i farmacji. Z tego powodu przytoczone przykłady książek dotyczą właśnie niniejszego pola tematycznego. Autorzy pragną jednocześnie zaznaczyć, że nie są zawodowymi bibliologami i mają świadomość wielu niedoskonałości swojego wywodu, widocznych dla w pełni profesjonalnych badaczy książek. Powstawaniu niniejszego artykułu przyświecało jednak przekonanie, że stanie się on przyczynkiem do pogłębionych badań nad scharakteryzowanym tu zasobem.

Bydgoskie muzeum farmacji powstało w sposób nietypowy, na zpleczu istniejącej do dziś Apteki „Pod Łabędziem” (dalej: APŁ), założonej 27 grudnia 1853 r. przez Constantina Augusta Mentzla. Była ona wówczas trzecią czynną apteką w mieście. Ulokowana przy ul. Gdańskiej 5, w samym centrum Bydgoszczy, funkcjonowała w czasach spokojnych i w trakcie burz dziejowych. Po II wojnie światowej upaństwowiona, w 1990 r. doczekała się ponownego przejścia w ręce prywatne. Obecnie APŁ łączy nowoczesność z tradycjami¹. Omawiane muzeum powstało dzięki staraniom właściciela apteki i jednocześnie kolekcjonera, mgr. farm. Bartłomieja Wodyńskiego. Uroczyste otwarcie nastąpiło w dniu 27 grudnia 2003 r., dokładnie w 150. rocznicę powstania APŁ². W dniu 16 grudnia 2004 r. placówka otrzymała statut muzeum, zatwierdzony przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego³. Obecnie MF APŁ jest jedyną tego typu instytucją działającą przy czynnej aptece. Należy przy tym zaznaczyć, że dochód uzyskiwany przez aptekę jest w dużej mierze przeznaczany na utrzymanie i rozwój niedochodowego wszak muzeum.

¹ *Apteka „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy – 150 lat*, pod red. A. Drygasa, Bydgoszcz 2003, s. 51, 69.

² J. Majewski, *Muzea farmacji i zbiory aptekarskie w Polsce*, Poznań 2006, s. 87.

³ B. Wodyński, *Sprawozdanie z działalności Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w latach 2003–2008*, „Apothecaria Bydgosiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny” t. 10: 2008, s. 89.

Zbiory Muzeum Farmacji

Muzeum składa się z sześciu pomieszczeń ekspozycyjnych: pełniące funkcję sali wystawowej korytarza, dwudziestowiecznej receptury⁴, zielarni, zabytkowej izby ekspedycyjnej z przełomu XIX i XX w., biblioteki, a także muzealnego skarbu w postaci oryginalnego laboratorium galenowego z końca XIX w., które stanowi jedyny tego typu zabytek farmaceutycznej kultury materialnej w Polsce⁵.

Zbiory muzeum pochodzą z dwóch zasadniczych źródeł. Są to pozostałości po dawnym wyposażeniu APŁ, a także tworzona całe życie kolekcja B. Wodyńskiego. Liczba eksponatów rośnie również dzięki otrzymywanym przez muzeum darom oraz zakupom. Ogromnym atutem placówki jest szeroka rozpiętość czasowa pochodzenia eksponatów. Najstarsze obiekty (w tym starodruki) datuje się na XVI w. Najmłodszymi muzealiami są zaś pamiątki aptekarskie z lat 80. i 90. XX w. Zdecydowana większość zbiorów pochodzi z obszaru zachodnich ziem Polski i terenu dzisiejszych Niemiec. Część eksponatów stanowi także dziedzictwo kultury farmaceutycznej z terenów byłego Królestwa Kongresowego, zachodnich guberni zaboru rosyjskiego i Galicji⁶.

Część zbiorów muzealnych (rozmaite druki, dokumenty, listy, rachunki, recepty, fotografie itp.) została ujęta w formie archiwum. Do ciekawszych pozycji wchodzących w jego skład należy druk wydany przez radę miejską i burmistrza Gdańska z powodu panującej w 1708 r. zarazy oraz „listy choleryczne” z 1831 r. wysyłane na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego podczas epidemii cholery.

Na szczególną uwagę zasługuje wspomniane już wcześniej laboratorium galenowe. Zachowało się ono bowiem w stanie niemal niezmiennym od czasu swego powstania w końcu XIX w. Znajdują się w nim

⁴ Terminem *receptura* określamy w tym przypadku pomieszczenie przeznaczone do wyrobu leków. Obecnie (2013 r.), ze względu na obowiązujące przepisy, receptura znajduje się w każdej aptece. Jest jednak rzadko używana, gdyż leki wytwarzane w aptekach zostały niemal całkiem wyparte przez środki produkowane przez przemysł farmaceutyczny.

⁵ W. Ślusarczyk, *Muzealnictwo farmaceutyczne w Polsce*, „Muzealnictwo” 2010, nr 51, s. 138.

⁶ Tenże, *Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy. Jego geneza, zbiory, cele i formy ich realizacji*, „Apothecaria Bydgosiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny” t. 3: 2006, s. 102–103.

Ilustracja 1. Zielarnia w Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy (fot. W. Ślusarczyk)

Źródło: z archiwum autora.

m.in. napędzany parą wodną cykl produkcyjny oraz pochodząca z 1905 r. tabletkarka firmy Fritz Kilian. Jako wyjątkowy zespół muzealiów zachowanych *in situ* stanowiło ono podwalinę pod powstanie muzeum. Należy wyraźnie podkreślić, że jako całość, laboratorium stanowi unikat na skalę ogólnopolską.

Wśród pozostałych obiektów możemy wyodrębnić zbiory naczyń aptecznych, moździerzy, wag, opakowań na leki, recept, sygnatur oraz innych niezwykle interesujących utensyliów farmaceutycznych. Odrębną grupę stanowi zaś bogata kolekcja kart pocztowych z wizerunkami aptek.

Liczba eksponatów, nie uwzględniając książek i czasopism, sięga 8 tys. i stale rośnie. Choć MF APŁ jest zdecydowanie skromniejsze niż podobne placówki w Krakowie czy w Warszawie, to jednak niektóre zabytki znajdujące się w Bydgoszczy wzbudzają niekłamany podziw w oczach kolegów ze wspomnianych tu ośrodków, czego dowodem jest

użyczanie przez bydgoskie muzeum eksponatów na organizowane przez nich wystawy.

Ilustracja 2. Laboratorium galenowe w Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy (fot. W. Ślusarczyk)

Źródło: z archiwum autora.

MF APŁ wykonuje zadania zawarte w ministerialnym statucie, realizując je przez działalność wystawienniczą, dydaktyczną, społeczno-popularyzatorską, naukowo-badawczą oraz wydawniczą. Do tej pory muzeum zorganizowało siedem wystaw czasowych oraz, jak już wspomniano, udostępniało swoje obiekty innym placówkom. Działalność dydaktyczna polega przede wszystkim na prowadzeniu przez pracowników apteki zajęć dla uczniów szkół różnego szczebla, w tym także studentów. Ekspozycje muzealne są odwiedzane również przez wielu zwiedzających indywidualnych. Niemal codziennie muzeum przyjmowało i przyjmuje kilka osób. Wśród nich są mieszkańcy Bydgoszczy, goście z innych miast

Polski, Europy i reszty świata, m.in. z tak odległych krajów, jak z Argentyna, Chiny czy USA. Dotychczas muzeum odwiedziło blisko 30 tys. osób. Warto podkreślić, że zajęcia dydaktyczne oraz oprowadzanie po placówce były i są nieodpłatne. Do działalności społeczno-popularyzatorskiej należy zaliczyć cykliczne oraz okazyjne spotkania bydgoskich organizacji społecznych i naukowych. Do tej pory muzeum gościło około 20 klubów i stowarzyszeń różnego typu. Ponadto placówka, w miarę swoich możliwości, stara się brać czynny udział w obchodach Młodzieżowego Forum „Śladami Łukasiewicza”, organizowanego przez Zespół Szkół Chemicznych im. Ignacego Łukasiewicza w Bydgoszczy, oraz w corocznych Europejskich Nocach Muzealnych.

MF APŁ jako instytucja prywatna nawiązuje często współpracę z bydgoskimi władzami samorządowymi. Dzięki wsparciu byłego prezydenta Bydgoszczy, Konstantego Dąbrowicza, muzeum odzyskało zabytkowe godło apteki – figurę łabędzia, która od 1958 r. znajdowała się w zbiorach Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: MF UJ) w Krakowie. W dniu 27 grudnia 2006 r., po 48 latach nieobecności, nad wejściem do APŁ zamontowano jej replikę. Oryginał znajduje się zaś obecnie w zaprzyjaźnionym Muzeum Okręgowym im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy.

Bydgoskie muzeum farmacji zajmuje się zabezpieczaniem i naukowym opracowywaniem świadectw farmaceutycznej kultury materialnej i intelektualnej. Szczególnie ważne miejsce w jego działalności zajmuje rekonstrukcja dziejów aptekarstwa polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem regionu kujawsko-pomorskiego, a zwłaszcza bydgoskiego. Od 2005 r. wyniki niniejszych prac oraz efekty poszukiwań innych badaczy przeszłości farmacji i medycyny ukazują się w wydawanych przez muzeum zeszytach naukowych zatytułowanych „Apothecaria Bydgosiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny”. Do tej pory ukazało się jedenaście tomów niniejszej serii. Zostały one każdorazowo rozesłane do 40 bibliotek w kraju i za granicą. Ich wydanie było możliwe dzięki wsparciu finansowemu udzielonemu muzeum przez Urząd Miasta Bydgoszczy. Warto także nadmienić, że wraz z otwarciem placówki, w 2003 r., wydano album pod redakcją dr. hab. n. farm. Aleksandra Drygasa, zatytułowany *Apteka „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy – 150 lat*. Muzeum jest także wydawcą trzech filmów popularnonaukowych: *Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy* (2007), *Aptekarskie opowieści, czyli żywot pewnego*

farmaceuty (2008) oraz *W kręgu ksiąg Muzeum Farmacji w Bydgoszczy, w Polsce* (2011). Ostatni film został poświęcony najciekawszym dziełom znajdującym się w muzealnej bibliotece. Jego pierwsza prezentacja miała miejsce w Berlinie podczas XL Międzynarodowego Kongresu Historii Farmacji (14–17 września 2011 r.), którego głównym tematem były dawne książki farmaceutyczne. Dodajmy, że każdy z filmów został przygotowany w trzech wersjach językowych – po polsku, niemiecku i angielsku.

Na koniec tej krótkiej charakterystyki działalności muzeum należy wspomnieć, że wraz z Bydgoskim Oddziałem Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego zorganizowało ono cztery zagraniczne wyjazdy naukowo-szkoleniowe dla farmaceutów. Ich uczestnicy odwiedzili Niemcy, Szwajcarię, Francję, Węgry, Rumunię oraz Włochy.

Biblioteka Muzeum Farmacji

Książki znajdujące się w muzealnej bibliotece pochodzą z trzech źródeł. Najwięcej pozycji zostało zakupionych przez twórcę kolekcji na długo przed otwarciem omawianej placówki. Podobnie jak w przypadku pozostałych muzealiów, także zbiór książek zaczął powstawać już w latach 70. XX w. Znaczną część pozycji nabyto wówczas w antykwariatach w Gdańsku i w Bydgoszczy (zwłaszcza w Bydgoskim Antykwariacie Naukowym). Obecnie książki są kupowane na rozmaitych giełdach staroci odbywających się w północnych Niemczech i Danii⁷. Z inicjatywą nabycia danej książki występuje najczęściej muzeum, jednak zdarza się, że propozycję sprzedaży składają zaprzyjaźnieni antykwariusze i handlarze antyków. Coraz ważniejszym sposobem pozyskania książek stają się także aukcje internetowe. Muzeum farmacji, jako placówka prywatna, ma w tym przypadku zdecydowanie większą swobodę niż muzea publiczne unikające, głównie ze względów formalnych, zakupów internetowych. Istotną rolę odgrywają też dary od osób prywatnych. Szczególną aktywność w tym zakresie wykazują emerytowani farmaceuci bydgoscy, przekazujący używane wcześniej przez siebie książki. Ta postawa świadczy o tym, że MF APŁ w odczuciu sporej części lokalnego środowiska farmaceutycznego stanowi miejsce kojarzone z pieczołowitym przechowywaniem pamiątek

⁷ Jest to związane z częstymi wyjazdami B. Wodyńskiego do Skandynawii.

aptekarskich. Skromną część zbioru bibliotecznego tworzą książki o tematyce farmaceutycznej wykorzystywane wcześniej w APŁ. Są to jednak wyłącznie publikacje wydawane w Polsce na przestrzeni ostatniego trzystoletnia XX w. Polityka państwowych władz farmaceutycznych po 1945 r. doprowadziła bowiem do rozproszenia lub zniszczenia zasobów ówczesnej, w znacznej części niemieckojęzycznej, biblioteki aptecznej. Od 2005 r. muzeum farmacji prowadzi również wymianę publikacji naukowych, wysyłając do branżowych bibliotek kolejne tomy periodyku „Apothecaria Bydgosiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny” i otrzymując w zamian książki wydawane przez owe zaprzyjaźnione instytucje. Do tej pory współpracę na tym polu nawiązano m.in. z MF UJ w Krakowie, Muzeum Farmacji im. Antoniny Leśniewskiej w Warszawie oraz Muzeum Aptekarstwa Niemieckiego w Heidelbergu.

W latach 2003–2010 trwały, zakończone sukcesem, prace nad stworzeniem profesjonalnego katalogu obejmującego druki znajdujące się w zbiorach muzealnej biblioteki. W ich efekcie wyodrębniono trzynaście grup tematycznych oznaczonych następującymi symbolami:

1. A – aptekarstwo,
2. F – farmacja,
3. Ch – chemia,
4. Fz – zielarstwo,
5. M – medycyna,
6. B – biografie,
7. H – historia,
8. R – regionalia (związane z Bydgoszczą),
9. S – sztuka,
10. RE – religia,
11. G – geografia,
12. L – literatura,
13. O – ogólne.

W sumie katalog druków liczy 3026 pozycji i jest dostępny w siedzibie MF APŁ w formie cyfrowej⁸.

⁸ Należy tu zaznaczyć, że w sumie biblioteka MF APŁ liczy około 5 tys. pozycji. Dotychczas skatalogowano 3026 druków, nieopracowane pozostają rękopisy oraz wydawnictwa ciągłe.

Dla badaczy przeszłości medycyny i farmacji największą wartość mają książki wpisane do katalogu w grupach aptekarstwo, farmacja, ziołarstwo, medycyna oraz biografie; łącznie 1863 pozycje. Należy wyjaśnić, że za wyjątkiem biografii, znajdują się w nich książki będące zarówno pozycjami używanymi dawniej w praktyce farmaceutycznej i medycznej, mające obecnie wyłącznie walor źródeł historycznych, jak i prace *stricto* historyczne poświęcone przeszłości szeroko pojętej farmacji i medycyny. Polskich autorów reprezentuje tu m.in. Józef Jundziłł, profesor nauk przyrodniczych Uniwersytetu Wileńskiego, który jako nauczyciel akademicki napisał *Początki botaniki* (Wilno 1818), a jako pracownik naukowy, badacz roślin zarodnikowych i kwiatowych, pierwsze nowoczesne kompendium wiedzy o litewskiej florze pod tytułem *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących jako i oswojonych* (Wilno 1830)⁹. Wśród polskich atlasów roślin godna polecenia jest praca profesora farmakognozji i uprawy roślin leczniczych na Uniwersytecie Wileńskim, wielkiego popularyzatora ziołolecznictwa, Jana Muszyńskiego¹⁰, *Atlas farmakognostyczny dla studentów farmacji i aptekarzy* (Warszawa 1923). Wśród dzieł obcych na szczególną uwagę zasługują przepięknie ilustrowane prace Ernsta Halliera *Handbuch der pharmazeutischen Botanik* (Norymberga 1802–1804) oraz trzydziestojednotomowa *Flora von Deutschland* (Jena 1840–1873) autorstwa Diedericha Franza Leonharda von Schlechtendahla, Christiana Eduarda Langenthala i Ernsta Schenka. Ponadto warto wspomnieć tu o pracach: Józefa Celińskiego *Farmacya, czyli nauka doskonałego przygotowania lekarstw z trzech królestw natury wybranych* (Warszawa 1811)¹¹, Theodora Heinricha i Szymona Fabiana *Farmacya* (Warszawa 1835 i 1844) oraz Theodora Heinricha i Jana Schillera *Zbiór wiadomości chemiczno-farmaceutycznych* (Warszawa 1852)¹². Osoby zainteresowane tą problematyką mogą skorzystać także z pracy Juliana Trappa *Farmakognozya* (Warszawa 1869)¹³ lub Ernsta Friedricha

⁹ *Historia farmacji*, pod red. R. Rembielińskiego, B. Kuźnickiej, Warszawa 1987, s. 109.

¹⁰ T. A. Mekas, *Przechowywany w Litewskim Muzeum Historii Medycyny i Farmacji zbiór prac magisterskich napisanych na Oddziale Farmaceutycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1925–1937*, „Apothecaria Bydgosiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny” t. 11: 2010, s. 26.

¹¹ *Historia farmacji...*, s. 101–102, 107–108, 110, 112, 259, 296, 305, 334.

¹² Tamże, s. 121, 131, 263, 308, 310, 335.

¹³ Tamże, s. 131, 323.

Gilga *Lehrbuch der Pharmakognosie* (Berlin 1905). W muzeum znajduje się również pierwsze wydanie dzieła Alexandra Tschircha *Handbuch der Pharmakognosie* (vol. 1–4, Lipsk 1909–1927). Prawdziwym rarytasem dla badaczy przeszłości farmacji jest też czternastotomowa *Real-Enzyklopädie der gesamten Pharmazie* (Berlin–Wiedeń 1904–1914). Z kolei publikacjami stanowiącymi świadectwo rozwoju XIX-wiecznej homeopatii są dzieła Josepha Lauriego *The homeopathic domestic medicine* (Londyn 1837) oraz Arthura Lutzego *Lehrbuch der Homöopathie* (Cöthen 1860). W zbiorach muzeum znajduje się także książka Antoniego Kaczkowskiego *Teoretyczna praktyczna nauka homeopatyi* (Lwów 1876), wydana w celu zaznajomienia z homeopatią polskiego społeczeństwa. Wymienione książki są jednymi z licznych przekazów pozostawionych przez dawne aptekarstwo świadczących o kierunkach zainteresowań i poziomie pracy zawodowej dawnych farmaceutów. Z kolei rozwój aptekarstwa i przemysłu chemiczno-farmaceutycznego w drugiej połowie XIX w., wymuszającego poszerzenie ofert firm farmaceutycznych oraz zakładów produkujących aparaturę, przyrządy apteczne i laboratoryjne, dokumentują m.in. katalogi niemieckich firm Richard Müller-Uri Braunschweig, Janke und Kunkel A. G. Leipzig, berlińskiej firmy Hageda i wiedeńskiej Hermann Steinbuch Fabriken für alle pharmazeutischen, chemischen, phisikalischen Apparate und Utensilien oraz katalog bydgoskiej wytwórni drogeryjno-aptecznej „Hadroga” z 1936 r. Wymieniając prace o charakterze źródłowym, należy wskazać także na, w większości kompletny, rzadki i cenny poznawczo zbiór „Kalendarzy Farmaceutycznych” pod redakcją Franciszka Hereoda, ukazujących się w okresie dwudziestolecia międzywojennego, oraz *Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy-dentystów, farmaceutów, felczerów, pielęgniarek, położnych, uprawnionych i samodzielnych techników dentystycznych* (Warszawa 1939). Możemy również wskazać na pozycje z okresu II wojny światowej, takie jak roczniki „Handbuch der Deutschen Apothekerschaft” oraz dwujęzyczny *Apotheker-Verzeichnis des Generalgouvernements. Spis Aptekarzy Generalnego Gubernatorstwa* (Kraków 1942). Doskonałymi źródłami z zakresu dziejów leków są, znajdujące się w muzealnej bibliotece, farmakopee (oficjalne, urzędowe lekospisy). Warto zwrócić uwagę na farmakopeę rosyjską *Pharmacopea Castrensis Ruthenica* (Petersburg 1840) oraz na *Farmakopeę Polską II* (Warszawa 1937). Trzeba przy tym dodać, że muzeum posiada także starsze farmakopee, które należą do zbioru starodruków.

Nie zawsze mogąc nabyć oryginały, muzeum pozyskuje ich współczesne reprinty. Jako przykład można wskazać dzieło Aemiliusa Macera *De Herbarvm virtutibus*, wydane pierwotnie przez Helenę Unglerową w Krakowie w 1537 r. Praca zawierająca spis ziół w układzie alfabetycznym oraz tekst w formie poematu, poświęcony korzyściom wynikającym ze stosowania roślin¹⁴, została ponownie opublikowana przez Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe w 1979 r. Jako kolejny przykład reprintu może posłużyć publikacja angielskiego lekarza Roberta Johna Thorntona, który zajął się rozwijaniem swojej pasji botanicznej. Jego praca *The Temple of Flora*, pierwotnie wydana w Londynie w latach 1799–1807, została wznowiona przez wydawnictwo Taschen w 2008 r. Jest ona uważana za jedną z niezwyklejszych książek botanicznych, które zostały kiedykolwiek opublikowane. W bibliotece muzealnej znajduje się także przedruk pierwszej polskiej farmakopei autorstwa Hiacynta Dziarkowskiego, *Farmakopea Obozowa i Lazaretowa Wojska Koronnego* (Warszawa 1794), ponownie wydana przez MF UJ w Krakowie w 2004 r. Dodajmy, że została ona opracowana na potrzeby wojsk polskich walczących w powstaniu kościuszkowskim. Z tego względu, że Dziarkowski dedykował swe dzieło przywódcy insurekcji, przyjęło się je określać mianem „Farmakopei Kościuszkowskiej”¹⁵. Kończąc omawianie reprintów, należy wspomnieć o przedruku książki mającej kluczowe znaczenie dla dzisiejszych zwolenników homeopatii, mianowicie pracy Samuela Hahnemanna *Organon. Sztuka uzdrawiania*, wydanej pierwotnie w Dreźnie w 1810 r.¹⁶ i ponownie przez wydawnictwo DiG w Warszawie w 2004 r.¹⁷

Bogactwem i różnorodnością cechują się również opracowania o charakterze historiograficznym. Należy zaznaczyć, że niektóre pozycje to unikaty na skalę ogólnopolską. Jako przykład możemy podać pracę Henryka Biegeleisena *Lecznictwo ludu polskiego* (Kraków 1929), opracowanie Jana Lachsa *Dawne aptekarstwo krakowskie* (Warszawa 1933) oraz współczesne, lecz zagraniczne, a przez to trudno dostępne w Polsce, dzieła Hansheinricha Trunza *Apotheker und Apotheken in Ost- und West-*

¹⁴ A. Drygas, *Narodziny leku. Dawne terapie. Lek i jego formy, sposoby wytwarzania i dystrybucji*, [w:] *Historia medycyny*, pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 2000, s. 177.

¹⁵ *Historia farmacji...*, s. 190.

¹⁶ W. Szumowski, *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, Kęty 2008, s. 505.

¹⁷ Reprint znajdujący się w bydgoskim muzeum farmacji jest przedrukiem *Organonu...* wydanego w Düsseldorfie w 1842 r.

preusse, 1397–1945: ein Namen, Orts und Literaturverzeichnis (Hamburg 1992) i Caroline Schlick *Apotheken in totalitären Staat. Apothekenalltag in Deutschland von 1937 bis 1945* (Stuttgart 2008).

Pozostałe grupy tematyczne są równie wartościowe. Składają się jednak głównie z książek wydanych po 1945 r. Mają przy tym raczej charakter uzupełniający wobec księgozbioru medyczno-farmaceutycznego. Należy wszakże wyraźnie zaznaczyć, że medycyna i farmacja nie rozwijały się nigdy w próżni. Dlatego dla pełnego zrozumienia dziejów tych dyscyplin naukowych konieczne jest poznanie również ich historyczno-kulturowego zakorzenienia.

Ilustracja 3. Karta tytułowa dzieła Galena (fot. W. Ślusarczyk)

Źródło: *Galenii opera ex octavo ivntarvm editione*, t. VII, Wenecja 1609 r., Biblioteka Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy.

W muzealnej bibliotece znajduje się także ponad 30 starodruków medycznych i farmaceutycznych. Ze względów bezpieczeństwa są one udostępniane zdecydowanie rzadziej niż młodsze książki, przez co nie weszły w skład katalogu bibliotecznego. Niestety, mimo że starodruki stanowią najcenniejszą część biblioteki, muzeum nie sporządziło do tej pory ich wykazu. Utrudnia to znacznie korzystanie z nich¹⁸. Najstarszą pozycją jest praca autorstwa Antonia Mizaldo Mon Luciano *Memorable, ulium, ac jucundorum Genturioe novem in Aphorismos* (Frankfurt 1566). Z kolei jedną z najcenniejszych ksiąg z zakresu botaniki oraz farmakognozji jest zbiór pism Oliva Giovanniego Batisty *De reconditis et praecipue collectanea ad Francisco Calceolaria* (Werona 1593), poświęcone Francesco Calceolariemu, XVI-wiecznemu aptekarzowi i botanikowi związanemu z Weroną, który dzięki licznym wędrowkom i pasji poszukiwawczej zgromadził okazałą kolekcję obiektów z zakresu historii naturalnej, opisanych zarówno przez samego farmaceutę i przyrodnika, jak i jego następców. Najpopularniejszym, wielokrotnie wydawanym, XVIII-wiecznym podręcznikiem ziołolecznictwa znajdującym się w zbiorach muzealnej biblioteki jest praca Pawła Jana Biretowskiego *Wiadomość ciekawa, każdemu wielce pożyteczna. O skutkach y mocy zbóż wszelakich, jarzyn i ziół różnych* (Łowicz 1769). Poza wykazem roślin zawiera opis ich stosowania oraz wykaz dolegliwości, na które pomagają. Autor ów należał do zakonu pijarów, szczególnie zasłużonego dla rozwoju oświaty, szkolnictwa i nauki w Polsce. Bogato ilustrowane zielniki miały ułatwić każdemu szybkie odszukanie właściwej rośliny. Często uzupełniane dokładnymi opisami surowców leczniczych stanowiły pomoc naukową przy kształceniu uczniów zawodu aptekarskiego. Korzystano z nich także w praktyce farmaceutycznej. Ponadto kilkanaście cennych starodruków znajdujących się w muzeum stanowią zbiory przepisów, którymi posługiwali się podczas swej pracy ówcześni aptekarze i lekarze. Niezwykle cenną pozycją jest dzieło *Opera omnia Graece et Latine edita*, będące kompendium pism, których autorstwo przypisuje się twórcy podstaw świeckiej medycyny, Hipokratesowi z Kos (V/IV w. p.n.e.)¹⁹. Ta piękna pod względem edytorskim praca, wydana w Lejdzie w 1665 r., została

¹⁸ Niniejszy stan rzeczy uniemożliwia także określenie ich dokładnej liczby.

¹⁹ T. Brzeziński, *Medycyna i lekarze w starożytnej Grecji*, [w:] *Historia medycyny*, pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 2000, s. 38.

przygotowana przez Johanna Antonidesa van der Lindena, lekarza i profesora medycyny praktycznej na lejdejskiej Akademii. Poglądy lekarskie Hipokratesa kontynuował Klaudiusz Galen (II w. n.e.), sławny teoretyk i praktyk medycyny i farmacji, nadworny lekarz cesarza rzymskiego Marka Aureliusza. Jego dorobek pisarski jest olbrzymi. To blisko 400 dzieł z dziedziny filozofii, matematyki, retoryki i medycyny. Jego prace naukowe i ich wyniki były uznawane bezkrytycznie aż do XVI w. W muzealnej bibliotece znajdują się trzy tomy unikatowego wydania prac Galena *Galeni opera ex octavo inventarum editione* (Wenecja 1609). Niestety, muzeum posiada tylko pierwszy, szósty i ósmy tom niniejszego dzieła. Niemniej stanowią one prawdziwy rarytas, zarówno pod względem poznawczym, jak i muzealnym.

Ilustracja 4. Karta tytułowa dzieła Gebera (fot. W. Ślusarczyk)

Źródło: Jābir ibn Ḥayyān (Geber), *Gebri, regis Arabum. Summa perfectionis magisterii in sua natura*, Gdańsk 1682, Biblioteka Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy.

Rzadkim i cennym starodrukiem jest również praca autorstwa Jābir ibn Ḥayyān, czyli Gebera (VIII/IX w.), sławnego arabskiego medyka i alchemika²⁰, zatytułowana *Gebri, regis Arabum. Summa perfectionis magisterii in sua natura* (Gdańsk 1682). Jest to bardzo rzadkie wydanie jego pism. W muzeum znajduje się także dzieło francuskiego nadwornego lekarza królewskiego i zarazem wyśmienitego aptekarza paryskiego z przełomu XVI i XVII w. Joannesa Renodeusa *Dispensatorium medium continens institutionum pharmaceuticarum libros quinque*, wydane w Paryżu w 1623 r. Ma ono charakter obszernego podręcznika farmacji oraz farmakopei wraz z podstawami medycyny. Kolejnym starodrukiem w bydgoskim muzeum farmacji jest praca duńskiego chemika i alchemika Olaus Borrichiusa *Lingua pharmaceorum*, wydana w Kopenhadze w 1670 r. Jest to rozprawa poświęcona terminologii farmaceutycznej. Autor zebrał w niej pojęcia obowiązujące w literaturze branżowej od starożytności do jego czasów i opublikował je w charakterze erudycyjnego słownika. Interesującą pozycją jest również dzieło XVIII-wiecznego lekarza niemieckiego Johanna Ludwiga Reberchta *Materia medica* (Berlin 1790), będące w owym czasie popularnym i przez to często wznawianym przewodnikiem po środkach leczniczych. W skład starodruków wchodzi także dwie farmakopee. Są to rosyjska *Pharmacopea Rossica* (Petersburg 1799), dedykowana carowi Pawłowi I, wydana po łacinie przez Cesarskie Collegium Medyczne²¹, oraz austriacka *Pharmacopea Austriaco-Provincialis Emendata* (Wiedeń 1794).

Wśród starodruków przechowywanych w bibliotece muzealnej znajduje się również niezwykle cenna i rzadka pozycja autorstwa Jakuba Kazimierza Haura *Skład Abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiańskiej* (Kraków 1689). Księga ta w chwili nabycia przez właściciela muzeum była się w opłakanym stanie. Brakowało strony tytułowej oraz kilku następnych. Wiele innych kart było podartych i postrzępionych. Do stanu używalności doprowadziły ją zabiegi konserwatorskie przeprowadzone w Pracowni Konserwacji Starej Książki w Toruniu²². Dzieło

²⁰ *Historia farmacji...*, s. 83.

²¹ Można tutaj dodać, że pierwsza farmakopea rosyjska w języku rosyjskim ukazała się dopiero w 1866 r.

²² L. Bannach-Szewczyk, B. Wojdyła, *Dokumentacja konserwatorska starodruku J. K. Haura «Skład Abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii [!] ziemiańskiej»*, Toruń 2002 (maszynopis w MF APŁ).

Haura liczy 523 strony. Jest podzielone na 30 części – traktatów. Zdaniem B. Wodyńskiego stanowi ono rodzaj staropolskiej encyklopedii. Jest to wprawdzie dzieło o charakterze rolniczym, zawarto w nim jednak także wiadomości z zakresu medycyny i weterynarii. Dla historyków medycyny i farmacji szczególnie interesujące treści znajdują się w następujących traktatach:

- Traktat XXIV (s. 379) – *O lekarstwach gospodarskich Domowych zebranych Ingredientiey Ludziom, ile od Miast Miasteczek y Lekarzów odległym w chorobach różnych od poratowania zdrowia wielce służące, y doświadczone: uchodząc, aby się Ludzie Gustami, Czarami, y różnem Bałamuctwy, a niebezpieczeństwem nie tylko zdrowia, ale y Duszy niebawili, a samych Chrześcijańskich sposobów y remedia od Pana BOGA nadanych zażywali,*
- Traktat XXV (s. 434) – *O białogłowskich lekarstwach na różne ich niemocy,*
- Traktat XXVI (s. 450) – *Na Czary, y Gusta straszne, osobliwe remedia,*
- Traktat XXVII (s. 457) – *O żołnierskich lekarstwach na postrzały, y insze przypadki²³.*

Obecność treści medycznych w dziele Haura należy tłumaczyć koniecznością posiadania tego typu wiedzy przez mieszkańców polskich dworów szlacheckich, wynikającą z ograniczonego dostępu do nielicznej kadry lekarskiej. Trzeba zaznaczyć, że Haur, przygotowując swoje dzieło, oparł się w znacznym stopniu na pracy włoskiego agronoma Pietro de Crescenziego (XIII/XIV w.), zatytułowanej *Opus ruralium commodo rum libri XII*. Niektóre fragmenty zostały przez niego wprost przepisane. *Skład...* cieszył się uznaniem czytelników do końca XVIII w.²⁴

Ciekawą, aczkolwiek nieliczną częścią biblioteki muzealnej są rękopisy medyczno-farmaceutyczne. Najstarsze z nich pochodzą z 1681 i 1713 r. W większości przypadków są to receptariusze, czyli podręczne notatniki prowadzone przez aptekarzy na przełomie XIX i XX w. Jako przykład można wskazać receptariusz Ignacego Rochona, właściciela Apteki „Pod Niedźwiedziem” w Bydgoszczy. Ze względu na to, że ręko-

²³ B. Wodyński, *Jakub Kazimierz Haur «Skład Abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomiey ziemiańskiej», XVII-wieczny starodruk w Muzeum Farmacji Apteki „Pod Łabędziem” w Bydgoszczy*, „Apothecaria Bydgostiana. Studia z Dziejów Farmacji i Medycyny” t. 2: 2006, s. 28–29.

²⁴ Tamże, s. 30–31.

pisy te nie zostały do tej pory skatalogowane, nie można wskazać ich dokładnej liczby.

Ważnym elementem zbiorów biblioteki są, także nieujęte w katalogu, czasopisma farmaceutyczne. Niezmiernie cenna jest przede wszystkim kompletna kolekcja „Kroniki Farmaceutycznej” wydawanej w okresie dwudziestolecia międzywojennego przez farmaceutyczną organizację pracowniczą o nazwie Związek Zawodowy Farmaceutów Rzeczypospolitej Polskiej²⁵. Czasopismo to stanowi dla badaczy niezwykle interesujące źródło informacji, zwłaszcza z zakresu życia zawodowego ówczesnych farmaceutów.

Zbiory muzeum, w tym głównie zasoby biblioteki, służą celom badawczym. Korzystają z nich przeważnie studenci historii z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz studenci farmacji z Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera w Bydgoszczy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu podczas przygotowywania prac licencjackich i magisterskich. Biblioteka stanowiła także cenne wsparcie merytoryczne dla autorów dwóch doktoratów z zakresu historii farmacji. Korzystał z niej dr Bartosz Wachulec, pisząc swą dysertację zatytułowaną „Dzieje aptekarstwa w Bydgoszczy (od początku istnienia do roku 1951)”, obronioną w 2005 r. na Wydziale Farmaceutycznym Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu²⁶, oraz dr Wojciech Ślusarczyk, przygotowując pracę „Dzieje aptekarstwa i przemysłu chemiczno-farmaceutycznego na Kujawach i Pomorzu Gdańskim w latach 1919/20–1951”, obronioną w 2010 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

Książki znajdujące się w zbiorach biblioteki bydgoskiego muzeum farmacji są udostępniane wyłącznie na miejscu. Trzeba jednak zauważyć, że korzystanie z nich jest utrudnione przez ciasnotę pomieszczeń. Z tego

²⁵ „Kronikę Farmaceutyczną” zaczęto drukować już w 1898 r. Jej wydawcą była wówczas pracownicza organizacja farmaceutyczna o nazwie Galicyjskie Towarzystwo Farmaceutyczne „Unitas”. W okresie dwudziestolecia międzywojennego czasopismo to nabrało charakteru ogólnopolskiego, stając się organem prasowym Związku Zawodowego Farmaceutów Pracowników Rzeczypospolitej Polskiej. Por. W. W. Głowacki, *Zapomniana prasa farmaceutyczna i jej stosunek do zagadnień pracowniczych*, „Farmacja Polska” 1959, nr 8, s. 138.

²⁶ Wówczas uczelnia ta funkcjonowała jako Akademia Medyczna im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu.

powodu na jednej półce znajduje się często po kilka rzędów woluminów. Książek zaś stale przybywa. Obecnie jest ich już ponad 5 tys. Istotnym mankamentem jest również fakt, że nowo nabyte książki, wszystkie czasopisma i starodruki nie zostały do tej pory wpisane do katalogu bibliotecznego. Poszukując danej pozycji, czytelnik musi więc uzbroić się w cierpliwość. Kolejnym ograniczeniem jest również konieczność uprzedniego uzgodnienia swej wizyty z właścicielem muzeum. Ze względów oszczędnościowych placówka nie zatrudnia bowiem osobnego personelu. Osoby korzystające z biblioteki są zaś obsługiwane przez pracowników apteki²⁷.

Podsumowanie

W bibliotece prywatnego MF APŁ w Bydgoszczy znajduje się blisko 5 tys. książek, w tym ponad 30 starodruków (XVI–XVIII w.). Zostały one zgromadzone przede wszystkim dzięki zakupom poczynionym przez twórcę muzeum, mgr. farm. B. Wodyńskiego. Znaczna część księgozbioru została spisana w postaci katalogu tematycznego. Badaczy przeszłości medycyny i farmacji zainteresują przede wszystkim dawne prace z zakresu szeroko pojętych nauk medycznych i farmaceutycznych, farmakopee, katalogi firm przemysłu chemiczno-farmaceutycznego (XIX/XX w.), czasopisma oraz monografie historyczne dotyczące dziejów niniejszych profesji. Są to przy tym dzieła rzadkie, niekiedy wręcz (zwłaszcza w przypadku niektórych starodruków) unikatowe. Muzeum udostępnia swą bibliotekę zainteresowanym osobom. Z książek można korzystać wyłącznie na miejscu. Do tej pory jej zasoby zostały użyte do stworzenia kilkunastu prac magisterskich oraz dwóch rozpraw doktorskich. Wadą muzealnej biblioteki jest ciasnota pomieszczeń powodująca nieład na półkach. Pamiętajmy jednak, że bydgoskie muzeum farmacji wraz z biblioteką powstało w wyniku realizacji marzeń jej założyciela. Jest finansowane wyłącznie z dochodów uzyskiwanych przez aptekę, stąd brak funduszy pozwalających na

²⁷ W latach 2004–2010 muzeum zatrudniało jedną, a przez pewien czas nawet dwie osoby. Niestety, ciągły spadek dochodu generowanego przez aptekę, który jest jedynym źródłem finansowania muzeum, spowodował stopniową likwidację muzealnych etatów.

uzyskanie większych pomieszczeń. Podkreślmy na koniec, że utworzenie prywatnego muzeum i udostępnianie jego zasobów szerokiej publiczności zasługuje na najwyższe uznanie.

The library of the “Under the Swan” Pharmacy Museum in Bydgoszcz

ABSTRACT: On 27th December 2003, at the back of the “Under the Swan” Pharmacy in Bydgoszcz, a private “Under the Swan” Pharmacy Museum was opened. The important part of the museum is a library with about 5000 books which include many rare and valuable items. The most interesting feature of the library is a collection of books in the field of medicine and pharmacy. Some of them were used in medical practice, some are modern works in the field of historiography. There are also more than thirty old prints (the oldest from 16th century). The collection has been partially catalogued and made available to all interested. The books can only be read on site. Until now they have been used to complete several master’s theses and two doctoral dissertations in the field of history of medicine and pharmacy. A real nuisance is the library’s lack of space, with books crammed disorderly on shelves. The Pharmacy Museum in Bydgoszcz with its library has been established as a result of its founder’s dream and is only supported by the “Under the Swan” Pharmacy.

KEYWORDS: history, library, medicine, museum, pharmacy, “Under the Swan” Pharmacy Museum.